

Erlander socialiserade

| av Håkan Hagwall

Systemskiftet mot högskattestaten och funktionsocialismen skedde på Erlanders tid. Palme har fått skulden mest för att hans personliga stil förgiftade debattklimatet och skapade konfrontation.

I SJUJTIO- OCH ÅTTIOTALENS politiska retorik var två inbördes besläktade tankefigurer vanliga. Den ena användes framförallt i socialdemokratisk jargong, den andra i borgerlig, särskilt moderat.

Ja, eller kortare sagt: den ena var det Palme som körde med, den andra Bohman. Och de gjorde det mot varann.

Palme sa:

– Det vet man ju att gamla socialdemokratiska ledare alltid har varit bra. Hur mycket bättre var det inte på Erlanders tid, men jag har bara åstadkommit elände. Så där har högern alltid låtit. Erlander fick höra att Per-Albin var mycket bättre, och Per-Albin fick höra hur förskräcklig han var i jämförelse med den kloke Branting.

Palmes iakttagelse hade fog för sig, särskilt när det gällde hans egen samtid. Det var vanligt att borgerliga röster jämförde honom med Erlander, alltid till Palmes nackdel. Inte minst Gösta Bohman gjorde det.

Och Bohman sa, under hela sin partiledartid:

– Vi står nu inför ett vägskäl. Socialdemokraterna vill föra oss in på socialismens (planhushållningens, det fördärvade företagsklimatets etc.) väg. Vi bör välja frihetens (marknadsekonomin, rättsstatens etc.) väg.

Men båda hade egentligen fel.

INTE ALLTID BÄTTRE FÖRR

Att avgångna socialdemokratiska ledare var bättre än sina efterträdare var ingen evig sanning. Att det var bättre på Palmes tid var knappast något vare sig statsministern eller oppositionsledaren Ingvar Carlsson behövde höra från sina borgerliga motståndare. Faktiskt har han ju då och då fått höra motsatsen, särskilt i fråga om det politiska klimatet och samhörighetskänslan i det svenska samhället.

Men det är onekligen intressant att Göran Persson fått intern socialdemokratisk kritik för sin tydligt väst-

och demokratiorienterade politik efter händelserna den 11 september. ”Så skulle Palme aldrig ha reagerat och agerat”, sa kritikerna. Det är säkert sant. Men det är i ett vänsterperspektiv som konstaterandet innebär kritik mot Persson. Hos folkflertalet har det uppenbarligen stärkt hans ställning.

Att borgerliga politiker, opinionsbildare och väljare alltid tycker att socialdemokratiska partiledare var bättre förr går alltså inte längre att hävda generellt.

Däremot var det sant åtminstone under Palmes tid.

Det är sant att det var så man sa i den borgerliga kritiken av honom. Och till stor del är det sant även om senare tiders borgerliga lite enklare historiskskrivning: Palmes politik bröt med tidigare måttfullhet; det var

med sjuttioalet Sveriges olyckor började.

Det finns skäl att ifrågasätta denna slentriansanning och därmed också den bohmanska tankefiguren: ”Vi står vid ett vägskäl.”

Ty i själva verket var åtskilliga vägskäl passerade, när Palme trädde till. Massor av betydelsefulla val var redan gjorda. Det finns stabilare grund för påståendet att de stora problemen (i vart fall många av dem) grundlades på Erlanders tid än att det skedde på Palmes. Femtiotalet är årtiondet för det stora systemskiftet. En liberalisering av Sverige skulle kräva mer än bara ändrad färdriktning. Den skulle ha krävt att man vände tillbaka till vägskälen för att ändra redan gjorda vägval. Detta tänkesätt var fullständigt främmande även för den borgerliga politikens praktiker under sjuttioalet.

PLANHUSHÅLLNINGEN FÖRLORADES

Påfrestningarna på Sverige under andra världskriget hade varit avsevärda, men självfallet ändå långt mindre än för flertalet europeiska länder. När kriget var slut stod Sverige med en kanske inte så modern men ändå på det stora hela oskadd produktionsapparat och en intakt arbetskraft. Inte minst tack vare den europeiska åter-

”Kollektivet tar bättre ansvar för individen än individen själv.”

Palme bara förgiftade

uppbyggnaden följde ett par decennier av enastående svensk industriell expansion, som ledde till en motsvarande välståndsutveckling.

Det fanns efter kriget åtskilligt av socialistiskt visionerande inom socialdemokratin. Nu var skördetiden kommen. Gunnar Myrdal pratade om att planhushållning var enda alternativet till arbetslöshet.

Men partiet förlorade striden om planhushållningen. Den socialdemokratiska partiledningen tvangs att inse att det inte gick att komma fram på den öppna socialiseringspolitikens väg. Man fick (med några uppseendeväckande undantag) avstå från storslagna förstatliganden av produktionsmedlen. Detta var en uppoffring. I Tage Erlanders dagböcker från de första statsministeråren återkommer av och till suckarna över att han av olika skäl tvingas att föra en mindre radikal politik än han egentligen vill.

ARBETSRISULTATEN SOCIALISERADES...

Det stora projektet blev i stället att göra det till politikens befogenhet att distribuera den ekonomiska tillväxtens frukter. Vägen gick över en tilltagande socialisering av medborgarnas arbetsresultat.

Med framgång började man under femtioalet odla föreställningen att politikerna skapade välstånd, när de i själva verket bara tillgodogjorde sig och fördelade det som åstadkommit på annat håll, nämligen ute i samhället. Man kan ännu i dag finna spår av denna illusion. Det ska inte uteslutas att det till och med finns politiker som tror på bedrägeriet.

Tage Erlander talade med förkärlek om det starka samhället. Han använde ordet samhälle på det socialdemokratiska sättet, dvs i betydelse stat och kommun. Stat och kommun skulle vara starka, det vill säga ha vidsträckt makt och starka medel, inte minst ekonomiska medel. Här ska nu för klarhetens skull understrykas att denna politik naturligtvis inte fördes av elakhet, ej heller i privat egenintresse, det var fråga om ideologisk övertygelse. Detta ansågs vara det bästa sättet att gagna medborgarna. Erlander och hans män och kvinnor var helt enkelt socialdemokrater, socialister. Kollektivet tar bättre ansvar för individen än individen själv. Det gäller bara att skruva rätt på rattarna. Visst kunde man någon gång skruva fel (sånt händer, sånt kan till och med erkännas i memoarer efter några decennier) men då var alltså problemet att man skruvat fel, inte att man alls skruvade eller att man hade skaffat sig en så enorm apparat att skruva på. Och fram-

förallt: den som kritiserade politiken ville inte människorna väl.

Det starka samhället kom att betyda en kontinuerlig utvidgning av politiker makten, socialisering av arbetsresultaten, oavbruten expansion av den offentliga sektorn, uppbyggnad av enorma statsstyrda välfärdssystem utan säkerhetsventiler för att förebygga explosioner, inrättande av offentliga monopol och utträngning av privata alternativ.

Det sas nyss att socialdemokraterna tvangs att avstå från storslagna socialiseringar i näringslivet, men nog kan man hitta en del markanta undantag. Dit hör till exempel förstatligandet av LKAB 1955 och av apoteken 1970 (det senare beslutat på Erlanders tid, genomfört på Palmes). Några positiva resultat av dessa operationer är inte kända.

...OCH BOSTADSPOLITIKEN...

Andra rena socialiseringar har kontinuerligt pågått genom förmögenhets- och arvsskatter. 1928 hade Ernst Wigforss väckt uppseende med sin motivering i en motion om arvsbeskattning: "Fattigdomen fördrages med jämnmot om den delas av alla." Som Tage Erlanders finansminister fick han 1947 chansen att införa en särskild kvarlåtenskapsskatt, dvs en skatt som togs ut före arvskifte (och arvsskatt) på det odelade dödsboet.

Bostadspolitikerna gjordes systematiskt socialistisk. Efter andra världskriget behölls bostadsregleringen, med ett statligt grepp om både produktion och hyressättning. Man vände i stort sett samtliga marknadslagar ryggen. Efter hand tillkom också ett socialiserat ägande genom den systematiska favoriseringen av så kallade allmännyttiga, dvs främst kommunägda, bostadsföretag. Markanvändningen funktionsocialiserades. Kommunerna fick planmonopol och förköpsrätt. Byggnadsförbud blev ett maktmedel. Resultatet blev felproduktion, felallokeringar, dåliga bostäder, kapitalförstöring, svarthandel, vanvettiga hyresförhållanden, nästan livslånga köer här, helt tomma fullt funktionsdugliga flerbostadshus där. Det mesta av detta lever vi fortfarande med. Vi har ännu 2002 en hyresreglering (som inte kallas så) som till exempel lamslår byggandet av hyreslägenheter i Stockholm.

Det är en ironisk poäng att denna politik och den etablerade föreställningen att det var politikerna som ensamma kunde och skulle sköta bostadsförsörjningen höll på att bli Erlanders fall. Hans antagligen sämsta publika ögonblick var när han i en TV-utfrågning inför

valet 1966 fick frågan vad han hade för råd att ge dem som i ett decennium väntat på en bostad. Svaret var att de väl fick ställa sig i bostadskön. Valet gick uselt. Men det var kommunalval och regeringen kunde sitta kvar.

Det är intressant att notera hur starkt denna uppenbart misslyckade politik ännu står i socialdemokratiskt medvetande. Regeringens kampanj mot självständiga kommuners omvandling av kommunägda fastigheter till bostadsrättsföreningar är värtalig: ingenting lärt, ingenting glömt.

...SKOLAN...

Före sin upphöjelse till statsminister var Erlander ekle-siastikminister, det vill säga utbildningsminister. Hans statsministertid blev en lång period av omvälvning inom utbildningssystemet. Att förlänga skolplikten och att ge ungdomen längre och större möjligheter till utbildning var knappast politiskt omstritt. Men man lyckades med nästan perfekt följsamhet sänka kvalitén i takt med att man höjde kvantiteten.

Tre genomgående systemfel lade grunden för misslyckandet. För det första valde man att, med tiden allt mer energiskt, bortse från olikheter i de studerandes förutsättningar både vad gäller studiernas innehåll och takt. För det andra missköttes lärarutbildning, lärarrekrytering och personalomsorgen om lärarna. Läraryrkets utveckling under andra hälften av 1900-talet är en sorglig historia om social deklination. För det tredje motarbetades valfrihet och alternativ till de offentliga skolorna. I praktiken förbjöds privatskolor. Även inom de offentliga systemet inskränktes valfriheten så gott det gick.

En typisk gammaldags skolreformatorreplik från 40–50-talen löd: ”Mina barn ska få vad jag inte fick, de ska få läsa.” Det var inget fel på ambitionerna och den goda viljan. Men resultatet av efterkrigstidens skolpolitik är att många föräldrar tvangs konstatera: ”Mina barn fick inte det jag fick, gå i en bra skola.”

...HÖGSKATTESTATEN...

Under Erlanders statsministertid byggdes högskattestaten upp. Utöver befintliga inkomstskatter (som succes-

sivt höjdes), punktskatter, förmögenhetsskatter och arvs-skatter, infördes ett par skatteslag som skulle visa sig ha väldiga expansionsmöjligheter, nämligen omsättnings-skatt (sedermera moms) och allmänna arbetsgivarav-gifter. Till detta kom så de så kallade sociala avgifterna som i realiteten var skatt på arbete.

När Erlander slutade som statsminister hade han fått upp skattekvoten till drygt 40 procent av BNP. Det skulle med åren bli ännu värre, det ska medges, upp mot 57 procent. Ett slags proportionellt rekord har dock Erlander och hans finansministrar: de fördubblade skattetrycket. (Sedan 1980, då skattetrycket gick över 50 procent, är just den prestationen tills vidare definitionsmässigt oslagbar.)

...ATP...

Femtioalets största socialpolitiska strid gällde tjänstepensioneringen. Med den ville Erlander inte bara lösa själva pensionsfrågan utan också skapa ett utrymme för statlig kapitalbildning. Trots att det socialdemokratiska förslaget inte samlade någon majoritet i folkomröstningen 1957 genomfördes det året därpå av en nyvald riksdag (med hjälp av en folkpartistisk överlöpare).

Vad som åstadkoms var århundradets värsta fuskbygge. Som det kedjebrevssystem det var, var ATP dömt att braka samman med tiden.

ATP var vidare orättvist, i och med att pensionerna stod i alltför dålig relation till faktiskt inbetalade pensionsavgifter.

ATP innebar en jättelik ansamling av kapital, som dels motverkade enskilt sparande dels möjliggjorde socialiseringsaktioner och annan kapital-

användning som alls inte var ägnad att förbättra folkhushållets möjligheter att klara pensionsutfästelserna.

Dessutom var ATP-beslutet orättfärdigt i den meningen att beslutandegenerationen tillskansade sig stora pensionsförmåner på bekostnad av generationer som inte hade rösträtt då, bland annat de svenskar som nu samtidigt ska spara till sina egna och betala de föregående generationernas pensioner.

...HEGEMONISMEN...

Ytterligare ett område bör nämnas, där Erlandereran innebar ett genombrott för socialdemokratiska fenomen

”Det starka samhället kom att betyda en kontinuerlig utvidgning av politikermakten, socialisering av arbetsresultaten, oavbruten expansion av den offentliga sektorn, uppbyggnad av enorma statsstyrda välfärdssystem utan säkerhetsventiler för att förebygga explosioner, inrättande av offentliga monopol och utträngning av privata alternativ.”



FOTO: Pressens Bild, Olle Sejbald

som deras borgerliga motståndare haft svårt med: Den utrikespolitiska hegemonismen; det vill säga den självtagna ensamrätten att få formulera innehållet i utrikes- och säkerhetspolitiken, parad med en arrogans i bemötandet av oppositionella synpunkter: sådana avfärdades regelmässigt som okunniga, ansvarslösa, vittnande om bristande uppslutning kring alliansfriheten och så vidare. Det ska självfallet inte här hävdas att Erlander i det avseendet nådde upp till den klass som Palme senare skulle nå, men nog kunde även Erlander.

Det mest uppseendeväckande exemplet är den så kallade Hjalmarsonaffären 1959. Den sovjetiske ledaren Nikita Chrustjev ställde in ett Sverigebesök och hänvisade bland annat till att högerledaren Jarl Hjalmarson kritiserat inbjudan. (Detta var tre år efter det sovjetiska militära anfallet på Ungern och återupprättandet av den kommunistiska diktaturen där.)

I sin upprördhet brännmärkte regeringen Hjalmarson och vägrade acceptera denne i den svenska FN-delegationen. När detta närmare skulle motiveras hänvisade regeringen bland annat till några rätt återhållna funderingar från Hjalmarsons sida om att svenskt försvar hade som underliggande förutsättning att man vid ett angrepp från en stormakt måste hoppas på och räkna med de stora demokratiernas stöd och bistånd.

Detta skulle vara en fullständigt oacceptabel irrlärlighet och fördömdes kategoriskt i riksdagen av Erlander. I själva verket var det regeringen Erlanders egen politik, vilket också bekräftades av en offentlig kommission 35 år senare. Erlander hade upprätthållit hegemonin med lögn. (För att inte spetsa till mitt underliggande resone-

mang alltför mycket, måste jag självfallet påminna om att Erlanders medhjälpare Olof Palme spelade en aktiv roll i regeringens kampanj mot Hjalmarson.)

Olof Palme var också behjälplig med att skriva Erlanders så kallade metalltal 1961, men det var trots allt statsminister Erlander som höll det. Därigenom uteslöts ett svenskt medlemskap i EEC och ett fullvärdigt deltagande i den europeiska integrationen. Detta förblev officiell svensk doktrin i trettio år.

FÖRGIFTAT DEBATTKLIMAT

I oktober 1969 blev Olof Palme socialdemokratisk partiledare och statsminister. En epok inleddes i svensk politisk historia. Redan vid riksdagsvalet mindre än ett år senare hade

några av denna nya epoks särdrag manifesterats: ett förgiftat debattklimat, en av regeringschefen underblåst konfrontationsstämning i det svenska samhället. Mycket talar för att det långt mer är Olof Palmes personlighet än det sakliga innehållet i hans politik, åtminstone när det gäller inrikespolitiken, som präglade bilden av hans tillträde som ett traditions- och trendbrott.

Det ska understrykas att socialdemokratin även under sjuttio- och åttiotalen tillfogade Sverige nya – ännu i dag bestående – problem. Det allvarligaste gäller – som Svante Nycander har utrett i en intressant bok denna vår – insatserna mot en fungerande arbetsmarknad.

Men det förefaller av ett än så länge rätt sparsamt material som om Olof Palme personligen, innerst inne, inte var särskilt övertygad socialist i de klassiska frågorna kring ägande av produktionsmedlen. Till exempel ska han ha varit långt ifrån entusiastisk över att av LO och partiets vänsterflygel tvingas driva löntagarfondsprojektet.

Erlander, däremot, stod till vänster om sin egen politik, det vet vi av hans dagböcker.

Ändå lyckades han och hans medarbetare under den svenska historiens längsta statsministerera genom en målmedvetet systemförändrande politik skapa ett kluster av problem som fortfarande är till betydande skada för Sverige. Inte minst därför att – detta måste också understrykas – hans efterträdare ingalunda var inställda på att undanröja dem, utan tvärtom på många sätt förvärrade och förmerade dem.

Håkan Hagwall (hagwallord@hotmail.com), tidigare politisk redaktör vid Svenska Dagbladet, är frilansskribent.

”Ett slags proportionellt rekord har [...] Erlander och hans finansministrar: de fördubblade skattetrycket.”